

मराठी

बालभारती

इयत्ता दुसरी

भारताचे संविधान

भाग ४ क

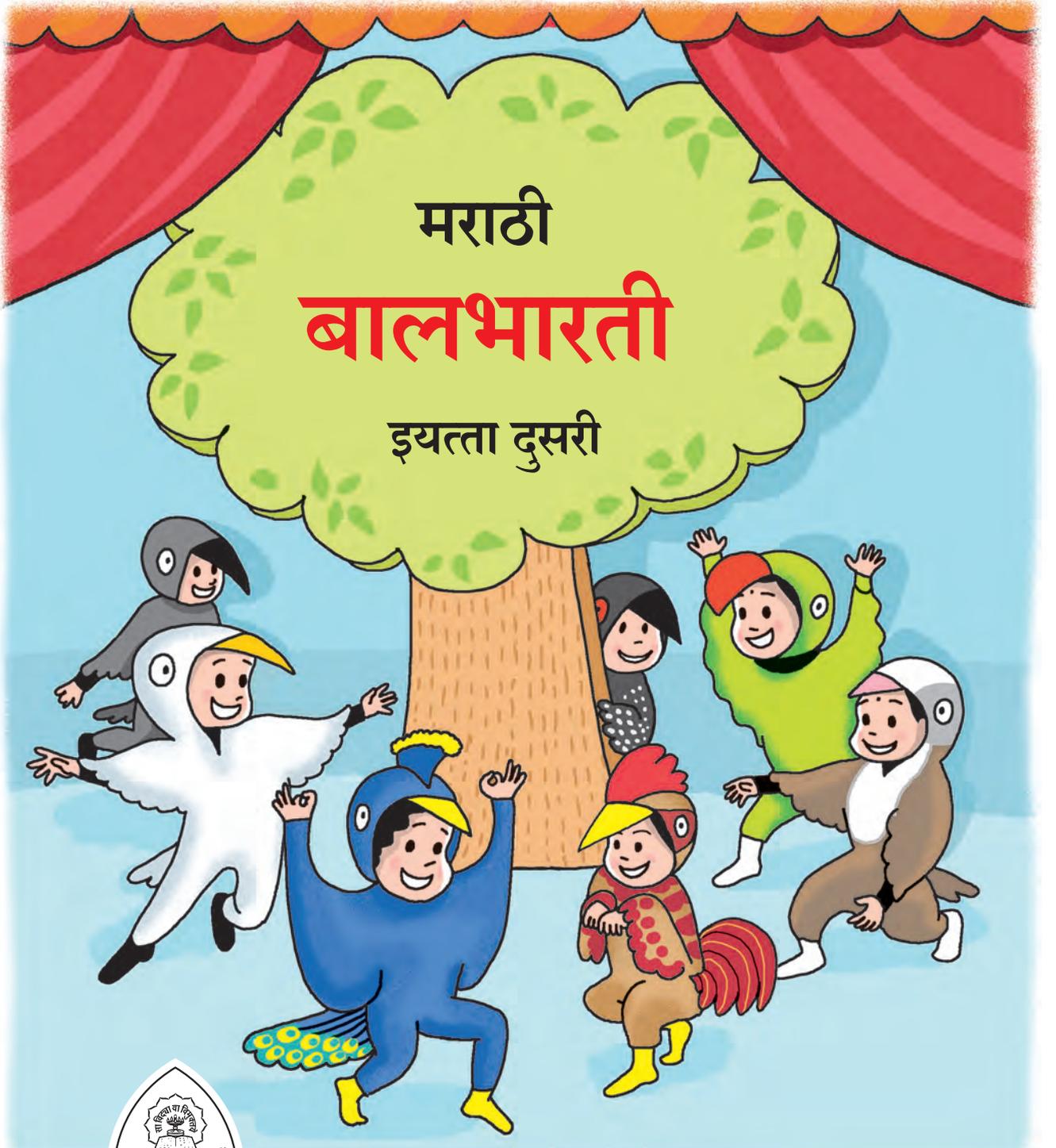
नागरिकांची मूलभूत कर्तव्ये

अनुच्छेद ५१ क

मूलभूत कर्तव्ये – प्रत्येक भारतीय नागरिकाचे हे कर्तव्य असेल की त्याने –

- (क) प्रत्येक नागरिकाने संविधानाचे पालन करावे. संविधानातील आदर्शांचा, राष्ट्रध्वज व राष्ट्रगीताचा आदर करावा.
- (ख) स्वातंत्र्याच्या चळवळीला प्रेरणा देणाऱ्या आदर्शांचे पालन करावे.
- (ग) देशाचे सार्वभौमत्व, एकता व अखंडत्व सुरक्षित ठेवण्यासाठी प्रयत्नशील असावे.
- (घ) आपल्या देशाचे रक्षण करावे, देशाची सेवा करावी.
- (ङ) सर्व प्रकारचे भेद विसरून एकोपा वाढवावा व बंधुत्वाची भावना जोपासावी. स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला कमीपणा आणतील अशा प्रथांचा त्याग करावा.
- (च) आपल्या संमिश्र संस्कृतीच्या वारशाचे जतन करावे.
- (छ) नैसर्गिक पर्यावरणाचे जतन करावे. सजीव प्राण्यांबद्दल दयाबुद्धी बाळगावी.
- (ज) वैज्ञानिक दृष्टी, मानवतावाद आणि जिज्ञासूवृत्ती अंगी बाळगावी.
- (झ) सार्वजनिक मालमत्तेचे जतन करावे. हिंसेचा त्याग करावा.
- (ञ) देशाची उत्तरोत्तर प्रगती होण्यासाठी व्यक्तिगत व सामूहिक कार्यात उच्चत्वाची पातळी गाठण्याचा प्रयत्न करावा.
- (ट) ६ ते १४ वयोगटातील आपल्या पाल्यांना पालकांनी शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून द्याव्यात.

शासन निर्णय क्रमांक : अभ्यास-२११६/(प्र.क्र.४३/१६) एसडी-४ दिनांक २५.४.२०१६ अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या समन्वय समितीच्या दि. १९.०३.२०१९ रोजीच्या बैठकीमध्ये हे पाठ्यपुस्तक सन २०१९-२० या शैक्षणिक वर्षापासून निर्धारित करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे ४.

आपल्या स्मार्टफोनवरील DIKSHA APP द्वारे पाठ्यपुस्तकाच्या पहिल्या पृष्ठावरील Q. R. Code द्वारे डिजिटल पाठ्यपुस्तक व प्रत्येक पाठाच्या शेवटी देण्यात आलेल्या Q. R. Code द्वारे त्या पाठासंबंधित अध्ययन-अध्यापनासाठी उपयुक्त दृकश्राव्य साहित्य उपलब्ध होईल.

प्रथमावृत्ती : २०१९
दुसरे पुनर्मुद्रण : २०२१

© महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ,
पुणे - ४११ ००४.

या पुस्तकाचे सर्व हक्क महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाकडे राहतील. या पुस्तकातील कोणताही भाग संचालक, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ यांच्या लेखी परवानगीशिवाय उद्धृत करता येणार नाही.

मराठी भाषा तज्ज्ञ समिती

श्री. शिवाजी तांबे (अध्यक्ष)
फादर फ्रान्सिस दिब्रिटो (सदस्य)
डॉ. स्नेहा जोशी (सदस्य)
डॉ. माधुरी जोशी (सदस्य)
श्रीमती स्वाती ताडफळे (सदस्य)
श्री. ज्योतिराम कदम (सदस्य)
श्रीमती संध्या विनय उपासनी
श्रीमती सविता अनिल वायळ
(सदस्य-सचिव)

मराठी भाषा अभ्यासगट सदस्य

श्री. हरी नारलावार
श्री. अजित राक्षे
श्री. बाबासाहेब पवार
श्री. प्रमोद धायगुडे
श्रीमती रोहिणी चव्हाण
श्रीमती नीता खोत
श्रीमती पल्लवी गायकवाड
श्री. संजय खाडे
श्रीमती वैशाली काकडे
श्रीमती वनिता पोंक्षे
श्रीमती प्रतिभा लोखंडे
श्रीमती ज्योती बेलवले
श्रीमती माधवी गमरे
श्री. संदीप वाकचौरै

निर्मिती

सच्चिदानंद आफळे
मुख्य निर्मिती अधिकारी
सचिन मेहता
निर्मिती अधिकारी
नितीन वाणी
सहायक निर्मिती अधिकारी

प्रकाशक

विवेक उत्तम गोसावी
नियंत्रक
पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ,
प्रभादेवी, मुंबई - २५.

संयोजन : श्रीमती सविता अनिल वायळ
विशेषाधिकारी, मराठी
श्रीमती संध्या विनय उपासनी
सहायक विशेषाधिकारी, हिंदी
चित्रकार : रेश्मा बर्वे, श्री. राजेंद्र गिरधारी
मुखपृष्ठ : श्री. राजेंद्र गिरधारी
अक्षरजुळणी : भाषा विभाग, पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे.
कागद : ७० जी.एस.एम. क्रिमवोव्ह
मुद्रणादेश : N/PB/2021-22/75,000
मुद्रक : M/S. ANAND PUBLICATIONS,
JALGAON

भारताचे संविधान

उद्देशिका

आम्ही, भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडविण्याचा व त्याच्या सर्व नागरिकांस:

सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय;
विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा
व उपासना यांचे स्वातंत्र्य;
दर्जाची व संधीची समानता;

निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा
आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा
व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता
यांचे आश्वासन देणारी बंधुता
प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;

आमच्या संविधानसभेत

आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर, १९४९ रोजी
याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित
करून स्वतःप्रत अर्पण करीत आहोत.

राष्ट्रगीत

जनगणमन-अधिनायक जय हे
भारत-भाग्यविधाता ।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत-भाग्यविधाता ।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे ॥

प्रतिज्ञा

भारत माझा देश आहे. सारे भारतीय
माझे बांधव आहेत.

माझ्या देशावर माझे प्रेम आहे. माझ्या
देशातल्या समृद्ध आणि विविधतेने नटलेल्या
परंपरांचा मला अभिमान आहे. त्या परंपरांचा
पाईक होण्याची पात्रता माझ्या अंगी यावी म्हणून
मी सदैव प्रयत्न करीन.

मी माझ्या पालकांचा, गुरुजनांचा आणि
वडीलधाऱ्या माणसांचा मान ठेवीन आणि
प्रत्येकाशी सौजन्याने वागेन.

माझा देश आणि माझे देशबांधव यांच्याशी
निष्ठा राखण्याची मी प्रतिज्ञा करीत आहे. त्यांचे
कल्याण आणि त्यांची समृद्धी ह्यांतच माझे
सौख्य सामावले आहे.

प्रस्तावना

बाल मित्रमैत्रिणींनो!

तुम्हां सर्वांचे इयत्ता दुसरीत स्वागत. दुसरीचे मराठी बालभारती हे पुस्तक तुमच्या हाती देताना आनंद होत आहे.

इयत्ता पहिलीत तुम्ही छान बोलायला, चांगले वाचायला आणि लिहायला शिकलात. आता दुसरीत तुम्हांला आणखी पुढे जायचे आहे. पहिलीत जे बोलायला, वाचायला आणि लिहायला शिकलात ते अधिक पक्के करा. मग पुढे नव्या नव्या गोष्टी शिका. त्यासाठी या पाठ्यपुस्तकात तुम्हांला आवडतील अशी चित्रे आहेत, चित्ररूप गोष्टीही आहेत. चालीवर गाता येतील अशा कविता आहेत आणि छोटे छोटे चित्रमय आणि मनोरंजक पाठ आहेत.

पुस्तकातील चित्रे पाहा. चित्रांमधील वस्तू, झाडे, प्राणी, पक्षी आणि माणसे यांच्याशी बोला. चित्रांतील गोष्टी समजावून घ्या आणि वर्गातील मित्र-मैत्रिणींना सांगा. सगळ्यांनी मिळून गाणी म्हणा. पाठ वाचा. वाचता-वाचता समजून घ्या. पाठाखाली वेगवेगळ्या कृती दिल्या आहेत. त्या गमतीदार आहेत. पाठ वाचला, की पाठाखालील कृतींची उत्तरे मिळतील आणि पाठही अधिक चांगल्याप्रकारे समजेल. त्यामधून वाचन-लेखन शिकताना खूप मजा येईल.

पाठाखाली विनोद दिले आहेत. शब्दांची कोडी दिली आहेत. तसेच शब्दांचे खेळही दिले आहेत. अशा खेळांतून भाषा शिकताना तुम्हांला खूप आनंद वाटेल.

‘हे असेच का?’ आणि ‘ते तसे का नाही?’ असे प्रश्न तुम्हांला नेहमी पडतात, मग तुम्ही विचार करू लागता. या पाठ्यपुस्तकात तुम्हांला विचार करायला खूप संधी दिलेली आहे. विचार करत करत पुढे जा आणि मोठे व्हा.

तुम्ही मुले खूप कल्पक आहात. या पाठ्यपुस्तकात तुमच्या कल्पनाशक्तीला खूपच वाव दिलेला आहे. कल्पनेशी खेळून नवे नवे शोधताना तुम्हांला नक्कीच धमाल वाटेल.

मित्रमैत्रिणींनो, या पाठ्यपुस्तकातील सगळ्या कृती वर्गातच करायच्या आहेत. काय, मग आहे ना गंमत!

पाठाच्या शेवटी क्यू. आर. कोड दिलेला आहे. त्यामधून मिळालेली माहितीसुद्धा तुम्हांला आवडेल.

दुसरीत अधिक छान बोलायला, चांगले वाचायला आणि सुंदर लिहायला शिका. शिकून खूप खूप मोठे व्हा. तुम्हांला खूप साऱ्या शुभेच्छा!!!

(डॉ. सुनिल मगर)

संचालक

पुणे

दिनांक : ०६ एप्रिल २०१९

भारतीय सौर : १६ चैत्र १९४१, गुढीपाडवा

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व
अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

भाषाविषयक अध्ययन निष्पत्ती : प्रथम भाषा मराठी दुसरी

अध्ययन-अध्यापनाची प्रक्रिया	अध्ययन निष्पत्ती
<p>सर्व विद्यार्थ्यांना (वेगळ्या रूपात सक्षम मुलांसहित) वैयक्तिक, गटात कार्य करण्याची संधी आणि प्रोत्साहन मिळावे यासाठी -</p> <ul style="list-style-type: none"> • आपल्या भाषेत बोलण्याचे, चर्चा करण्याचे भरपूर स्वातंत्र्य आणि संधी दिली जावी. • मराठीमध्ये ऐकलेली गोष्ट, कविता, कथा इत्यादी आपल्या पद्धतीने आणि आपल्या भाषेत सांगण्याची/प्रश्न विचारण्याची तसेच त्यात आपल्या विचारांची भर घालण्याची संधी दिली जावी. • मुलांद्वारे त्यांच्या भाषेत बोलल्या जाणाऱ्या गोष्टी मराठी भाषा आणि इतर भाषांमध्ये (जी भाषा वर्गात वापरली जाते किंवा ज्या भाषांमध्ये मुले वर्गात बोलतात.) पुन्हा मांडण्याची संधी द्यावी. त्यामुळे त्या भाषांना वर्गात योग्य स्थान मिळू शकेल आणि मुलांच्या शब्दसंपत्तीस, अभिव्यक्तीच्या विकासास संधी मिळू शकेल. • वाचनकट्ट्याद्वारे मुलांना स्तरानुसार वेगवेगळ्या भाषांतील (मुलांच्या स्वतःच्या भाषेतील/मराठी भाषेतील) मनोरंजक साहित्य जसे-बालसाहित्य, बालपत्रिका, फलक, दृक्श्राव्य साहित्य उपलब्ध करून द्यावे. • चित्रांच्या आधारे अनुमान लावून वेगवेगळ्या कथा, कविता अभ्यासण्याची संधी उपलब्ध करून द्यावी. • विविध उद्देशांना लक्षात घेऊन अध्ययनाच्या विविध आयामांना इयत्तांमध्ये योग्य स्थान देण्याची संधी असावी. जसे-एखाद्या गोष्टीमध्ये एखादी माहिती शोधणे, गोष्टीत घडलेल्या विविध घटनांचा योग्य क्रम लावणे, एखादी घटना घडण्यामागील तर्क सांगणे, पात्रांच्या संबंधित आपली आवड किंवा नावड सांगू शकणे इत्यादी. • कथा, कविता वाचून सांगणे व त्यांवर चर्चा करणे यासाठी संधी दिली जावी. • ऐकलेल्या, पाहिलेल्या गोष्टी आपल्या पद्धतीने कागदावर उतरवण्याची संधी असावी. ही चित्रं, शब्द किंवा वाक्येही असू शकतात. • मुलांनी आकृतीपासून अक्षरे तयार करताना/लेखन करताना अपेक्षित वळणदारपणा ठेवावा यासाठी वर्गात त्यांना प्रोत्साहन दिले जावे. • मुलांनी स्वलिपीत केलेले लेखन हा भाषा अध्ययन प्रक्रियेचा भाग समजला जावा. • संदर्भ आणि उद्देशांना अनुसरून उपयुक्त शब्द आणि वाक्य अभ्यासून, त्यांची रचना करण्याची संधी दिली जावी. 	<p>अध्ययनार्थी -</p> <ol style="list-style-type: none"> 02.01.01 विविध उद्देशांसाठी स्वतःच्या भाषेचा किंवा/आणि शाळेतील माध्यम भाषेचा वापर करून गप्पागोष्टी करतात. उदा. माहिती मिळवण्यासाठी प्रश्न विचारणे, स्वतःचे अनुभव सांगणे, अंदाज व्यक्त करणे. 02.01.02 गप्पा, गोष्टी, कविता इत्यादी लक्षपूर्वक ऐकतात, स्वतःच्या भाषेत सांगतात. 02.01.03 पाहिलेल्या, ऐकलेल्या गोष्टी, कथा, कविता इत्यादींबद्दल गप्पागोष्टी करतात आणि आपली प्रतिक्रिया व्यक्त करतात. 02.01.04 आपल्या आसपास घडणाऱ्या व ऐकलेल्या, पाहिलेल्या गोष्टींचा (उदा. कथा, कविता, पोस्टर्स, जाहिरात) संबंध जोडून त्याबाबत गप्पागोष्टी करतात. 02.01.05 शब्दांच्या आणि ध्वनींच्या उच्चारांची मजा घेत लय आणि ताल असणारे शब्द तयार करतात. उदा. एक होता कावळा, जरासा बावळा. 02.01.06 स्वतःच्या कल्पनेने कथा, कविता इत्यादी ऐकवतात व त्यात भर घालतात. 02.01.07 आपल्या स्तरानुसार व आवडीनुसार कथा, कविता, चित्र, पोस्टर इत्यादींचे आनंदाने वाचन करून त्याविषयी प्रतिक्रिया देतात, प्रश्न विचारतात. 02.01.08 चित्रातील सूक्ष्म व दृश्य पैलूंचे बारकाईने निरीक्षण करतात. 02.01.09 चित्रातील वा चित्रमालिकांतील घडणाऱ्या घटना, कृती आणि पात्रांना एकसंधपणे गोष्टीरूपात समजून घेऊन त्याचा आनंद घेतात. 02.01.10 परिचित/अपरिचित मजकुरात रस घेतात आणि अर्थ शोधण्यासाठी विविध युक्त्यांचा वापर करतात. उदा. चित्र किंवा मजकूर यांच्या मदतीने अंदाज करणे, अक्षर व ध्वनी यांच्या संबंधांचा वापर करणे, शब्द ओळखणे, पूर्वानुभव आणि माहितीचा वापर करून अर्थाचा अंदाज करणे. 02.01.11 लिखित/छापलेल्या मजकुरातील अक्षर, शब्द आणि वाक्य असा प्रत्येक संबंध स्पष्ट ओळखतात. उदा. 'माझे नाव विमल आहे.' सांगा यात किती शब्द आहेत ते?/यातील 'विमल' शब्दात किती/कोणकोणती अक्षरे आहेत? 02.01.12 वर्णमालेतील अक्षरे व त्यांचे ध्वनी ओळखतात. 02.01.13 शाळेबाहेर आणि शाळेत (वाचनकोपरा/वाचनालय) आपल्या आवडीच्या पुस्तकांची निवड करून वाचण्याचा प्रयत्न करतात. 02.01.14 स्वतः अथवा शिक्षकांनी ठरवलेल्या उपक्रमांतर्गत चित्रे, आडव्या-तिरप्या रेषा, अक्षर-आकृती यांच्या पुढे जाऊन स्वयं पद्धतीने लेखन व स्व-नियंत्रित लेखन करतात. 02.01.15 ऐकलेल्या किंवा मनातल्या गोष्टींना स्वतःच्या पद्धतीने आणि वेगवेगळ्या प्रकारे चित्रं/शब्द/वाक्यांद्वारे लिखित स्वरूपात अभिव्यक्त करतात. 02.01.16 आपल्या जीवनातील आणि परिसरातील अनुभव आपल्या लेखनात समाविष्ट करतात. 02.01.17 एखादी कथा, कविता स्वतःच्या कल्पनेने पूर्ण करतात.

पाठ्यपुस्तकाचे स्वरूप आणि अध्ययन प्रक्रियेची दिशा

इयत्ता पहिलीत विद्यार्थ्यांच्या भाषा शिक्षणाची सुरुवात झाली आहे. श्रवण, भाषण कौशल्यांचा विकास होता होता त्यांना वाचन व लेखनाची गोडी लागली आहे. इयत्ता दुसरीच्या सुरुवातीच्या काळात सरावातून भाषिक कौशल्ये पक्की करत करत त्यामध्ये नवीन भर घालत पुढे जायचे आहे. विद्यार्थ्यांना माहित असलेल्या गोष्टींशी नवीन गोष्टी जोडत पुढे जावे, सोप्याकडून थोड्याशा कठिणाकडे जाताना छोटी छोटी आव्हाने समोर ठेवून शिकण्याचा प्रवास सुरू ठेवावा आणि शिकलेल्या भागाचे दृढीकरण होण्यासाठी वेळोवेळी सरावाची आवर्तने करावीत हे विचारात घेऊन या पाठ्यपुस्तकाची रचना केली आहे.

पाठ्यपुस्तकाची रचना

थोडे पक्के करूया, नवे काही शिकूया, थोडा विचार करूया आणि कल्पक होऊया या चार संकल्पनांवर आधारित प्रथमच या पाठ्यपुस्तकाची रचना केली आहे. त्या त्या भागाची वैशिष्ट्ये लक्षात घेऊन त्यामध्ये पाठ्यांश आणि कृतींचा समावेश केला आहे; परंतु प्रत्येक भाग अगदी कप्पेबंद नाही. प्रत्येक भागात मूलभूत भाषिक कौशल्यांचा समावेश आहे. चार भागात एकूण बारा पाठ, बारा कविता / गाणी, चार चित्रवाचन पाठ, सराव वाचनपाठ व काही कृती स्वरूपातील पाठ यांचा समावेश आहे. तसेच चित्रकथा, विनोद, शब्दकोडी, भाषिक खेळ, सरावासाठी उतारे व पाठावरील वर्गकार्य इत्यादींचा समावेश आहे. त्याशिवाय माझी आवड, फरक ओळखा अशा काही रंजक कृती पाठ्यपुस्तकात दिल्या आहेत. पाठ्यपुस्तकातील पाठाला अनुसरून आकर्षक व रंगीत चित्रांचा समावेश केला आहे. यांमधून अध्ययन निष्पत्ती, भाषिक कौशल्यांचा विकास होईल असा प्रयत्न केला आहे. अनुक्रमणिकेत फक्त चित्रवाचन, गद्य व पद्य पाठांचा समावेश केलेला आहे.

पाठ्यपुस्तकामध्ये गाभाघटक, जीवनकौशल्ये, मूल्ये यांचा वयोगटानुरूप समावेश आहे. जाहिरात वाचनाचा रंजक पद्धतीने समावेश केला आहे.

पाठ्यपुस्तकात नाम, सर्वनाम, लिंग, वचन, समानार्थी शब्द हे व्याकरणविषयक घटक आणि स्वल्पविराम, उद्गारवाचक चिन्ह, दुहेरी अवतरण चिन्ह ही विरामचिन्हे यांची कार्यात्मक स्वरूपात ओळख करून दिली आहे.

माझी आवड

या पानात विद्यार्थ्यांच्या आवडीला विशेष प्राधान्य दिलेले आहे. आपल्या आवडीला शाळेत महत्त्व दिले जाते हे समजल्यामुळे विद्यार्थ्यांना शिकण्याची गोडी लागेल. त्यासाठी वर्गात विद्यार्थ्यांच्या आवडी, निवडीसंबंधी चर्चा घडवून आणावी. प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या आवडीला तेवढेच महत्त्व आहे हे लक्षात घ्यावे. नंतर काही काळाने पुन्हा तशीच चर्चा घडवून आणावी. त्यानंतर विद्यार्थ्यांनी आपल्या आवडी योग्य ठिकाणी लिहाव्यात.

चित्रवाचन

पाठ्यपुस्तकाच्या प्रत्येक भागाच्या आरंभी चित्रवाचनासाठी विद्यार्थ्यांना आवडणारी चित्रे दिली आहेत. पाठ्यपुस्तकात **माझे स्वेळ, स्वेळण्यांचे दुकान, जंगल** आणि **दिवस-रात्र** या चार चित्रांचा समावेश आहे. या चित्रांचे विषय विद्यार्थ्यांचे भावविश्व व्यापणारे आहेत. चित्रांसंबंधी चर्चा करताना विद्यार्थी चित्रात जे जसे दिसत आहे ते पाहतील व त्या विषयी बोलतील. पुढे त्याच चित्रांना विद्यार्थ्यांच्या भावविश्वाशी जोडून, पात्रांना नावे देऊन त्यांच्याशी संवाद करण्यासाठी प्रोत्साहन द्यावे. चित्रे पाहत पाहत विद्यार्थ्यांनी चित्रातील वस्तू, पशू, पक्षी, खेळणी, व्यक्ती, कृती आणि दृश्यांविषयी मनमोकळेपणे बोलावे अशी अपेक्षा आहे. **विद्यार्थ्यांच्या चर्चेला कोणतेही बंधन न घालता चर्चा अधिकाधिक पुढे कशी जाईल हे शिक्षकांनी पाहावे.**

चित्रकथा

पाठ्यपुस्तकात **लोभी कुत्रा** ही चित्रकथा दिली आहे. त्यामध्ये पाच घटनाचित्रे दिली आहेत. शेवटच्या सहाव्या घटनेची जागा रिकामी ठेवली आहे. विद्यार्थ्यांनी चित्रकथेतील प्रत्येक चित्राचे निरीक्षण करावे, त्यांचा क्रम निश्चित करावा, त्यातील घटना स्वतःच्या शब्दांत सांगावी आणि शेवटी काय घडले असेल याबाबत प्रत्येक विद्यार्थ्यांला सांगू द्यावे. गोष्ट विद्यार्थ्यांनीच सांगावी, विद्यार्थी अडल्यास गोष्ट पूर्ण करण्यासाठी शिक्षकांनी मदत करावी. वर्गात गोष्ट सांगण्याचा सराव द्यावा.

भाग १- थोडे पक्के करूया..

या भागात प्रामुख्याने पहिलीत झालेल्या वाचनाची, लेखनाची उजळणी दिलेली आहे. **आमचे घर** या पाठात पहिलीत झालेली मुळाक्षरे, स्वरचिन्हे यांची उजळणी व्हावी अशी योजना केली आहे. त्यानंतर विदुषकाचे चित्र पूर्ण करता करता वर्णमालेची उजळणी करावयाची आहे. **आमचे घर व भाज्यांचे भांडण, आजीचे जेवण** या पाठांत शब्द आणि चित्रे यांच्या मदतीने वाचन, लेखन करताना विद्यार्थ्यांना गंमत वाटेल. **चंपकला शाबासकी मिळाली** आणि **वडेश बहरला** हे जोडाक्षर विरहित पाठ आहेत. त्यामुळे मुळाक्षरे आणि स्वरचिन्हे यांच्या उजळणीबरोबर सहजपणे वाचनाचा आनंद मिळेल. सहभागी वाचनासाठी **चतुर हिराबाई** या पाठाचा समावेश केला असून शिक्षकांनी तो वाचून आणि चित्रे दाखवून त्यावर प्रश्न विचारून विद्यार्थ्यांना बोलते करावे. तसेच वर्गातील चर्चेनंतर विद्यार्थ्यांनी शिक्षकांसोबत पाठ वाचावा.

या भागातील वर्गकार्यामध्ये पहिलीतील जोडाक्षरयुक्त शब्दांच्या उजळणीचा समावेश केला आहे. तसेच च.छ,ज, झ, श, ष, स आणि ळ यांच्या उच्चारण सरावासाठी काही कृती दिलेल्या आहेत.

भाग २- नवे काही शिकूया

या भागात विद्यार्थ्यांनी पाठाच्या माध्यमातून व वर्गाकार्यातून नवीन जोडाक्षरयुक्त शब्दांचे वाचन, लेखन शिकावे. नंतर **र च्या जोडाक्षरांची** गंमत अनुभवल्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या जोडाक्षरयुक्त शब्दांच्या वाचन व लेखनातील अडचणी दूर होतील. या भागात स्वल्पविराम, दुहेरी अवतरण चिन्ह, नाम, सर्वनाम यांसारखे व्याकरणाचे घटक कार्यात्मक स्वरूपात अभ्यासावेत अशी योजना केली आहे. तसेच येथे इकारयुक्त, उकारयुक्त शब्दांच्या लेखनाचा सराव मिळणार आहे. घटनाक्रम लावणे, चांगल्या सवयी अंगी बाणवणे इत्यादी गोष्टी विद्यार्थी नव्याने शिकणार आहेत.

या भागात **झरीपाडा** हा आदिवासी जीवनावर आधारित पाठ आहे. मात्र या पाठाच्या निमित्ताने शिक्षकांनी स्थानिक संदर्भाच्या अनुषंगाने अध्ययन अनुभवांची रचना करावी. स्थानिक परिसर, वनस्पती सृष्टी, प्राणिजीवन, खाद्यसंस्कृती, लोकजीवन, लोकपरंपरा, लोककला यांच्याशी नाते सांगणारे वयोगटांनुरूप अध्ययन अनुभव देणे अपेक्षित आहे. **पाऊसफुले** हा रंजकपाठ नाट्यीकरणातून अधिक रंजक व आनंदादायी करता येईल. त्याबरोबर त्यामधून काही नवीन गोष्टी सहजतेने शिकता येतील.

भाग ३- थोडा विचार करूया

भाषिक कौशल्यांच्या विकासाबरोबर विचार प्रक्रियेचा विकास करणे हे शिक्षणाचे महत्त्वाचे उद्दिष्ट आहे. या भागातील दिनदर्शिकेच्या माध्यमातून ज्ञान शाळेबाहेरील जगाशी कसे जोडावे हा विचार कळत नकळत रूजू लागेल, तर **हिवाळा** या कवितेतून निसर्गाच्या किमयेचा विचार मनात रुंजी घालू लागेल. **संगणकाची करामत** या पाठातून संगणक कृती व कोणती कामे करतो या संबंधीचे कुतूहल जागृत होऊन विचार प्रक्रियेला चालना मिळेल. हा पाठ नाट्यीकरण पद्धतीने घेतल्यास नवीन विषय सहजपणे आत्मसात होण्यास मदत होईल. **आपला भारत** या पाठातून विविधतेतील एकतेचा विचार समजण्यास मदत होईल. या भागात का, कसे अशा स्वरूपाचे विचारप्रवर्तक प्रश्नही दिलेले आहेत.

भाग ४ - कल्पक होऊया

कल्पकता हा नवनिर्मितीचा, सर्जनशीलतेचा पाया आहे. विद्यार्थी कल्पक असतात. त्यांच्या कल्पकतेला पुरेसा वाव देऊन त्यांना नवनिर्मितीकडे वळवायला हवे. त्या दृष्टीने या भागाची रचना केलेली आहे. या भागात **मंगळावरची शाळा**, **चांदोबाच्या देशात** आणि **फुग्या** रे या कल्पनाविश्वात रमवणाऱ्या कविता समाविष्ट केल्या आहेत. त्यामधील कल्पक गमतीजमती विद्यार्थ्यांना निश्चित आवडतील. शाळेत मुलांचे स्नेहसंमेलन असते, त्यामुळे **फुलांचे संमेलन** या पाठातील कल्पना विद्यार्थ्यांना नक्कीच आवडेल. **मांजराची दहीहंडी** आणि **मोरपिसारा** हेही असेच कल्पनारम्य पाठ आहेत. या भागातील भिन्न कल्पनांचा उपयोग विद्यार्थ्यांच्या कल्पनाशक्तीला चालना देण्यासाठी करता येईल. याच भागात शेवटी **काय बरे म्हणत असतील?** या चित्रमय कृती स्वरूपातील पाठात विद्यार्थ्यांच्या कल्पकतेला वाव दिला आहे. या भागातील काही कृती / प्रश्न विद्यार्थ्यांच्या कल्पकतेला आवाहन करणारे आहेत.

वर्गाकार्य - पाठाखाली वर्गाकार्यातर्गत विविध स्वरूपाच्या कृती / प्रश्न दिलेले आहेत. त्यामध्ये निरीक्षण करणे, ऐकणे, म्हणणे, कविता चालीवर म्हणणे, मोठ्याने वाचणे, पाठीमागून वाचणे, मनात वाचणे, चित्राविषयी माहिती सांगणे, गोष्ट पूर्ण करणे, शब्दडोंगर तयार करणे, तक्ता पूर्ण करणे, घटनाक्रम लावणे, कोण/काय/कोठे/कसे/कधी यांवर आधारित प्रश्न; कारण सांगणे, ओळखा पाहू, शब्दसाखळी पूर्ण करणे, चित्रशब्दकोडे व शब्दकोडे सोडविणे, तर काय होईल हे सांगणे, काय झाले असते ते सांगणे, शब्दांशी खेळूया, जोड्या जुळविणे, अपूर्ण वाक्य पूर्ण करणे, चित्र काढणे इत्यादी कृती/प्रश्नांचा समावेश आहे. या कृती/प्रश्नांमधून भाषिक कौशल्यांच्या विकासाबरोबर ज्ञान, आकलन, उपयोजन, कार्यकारणभाव, कारणमीमांसा, वर्गीकरण, तुलना यांसारखी उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी पायाभरणी होईल.

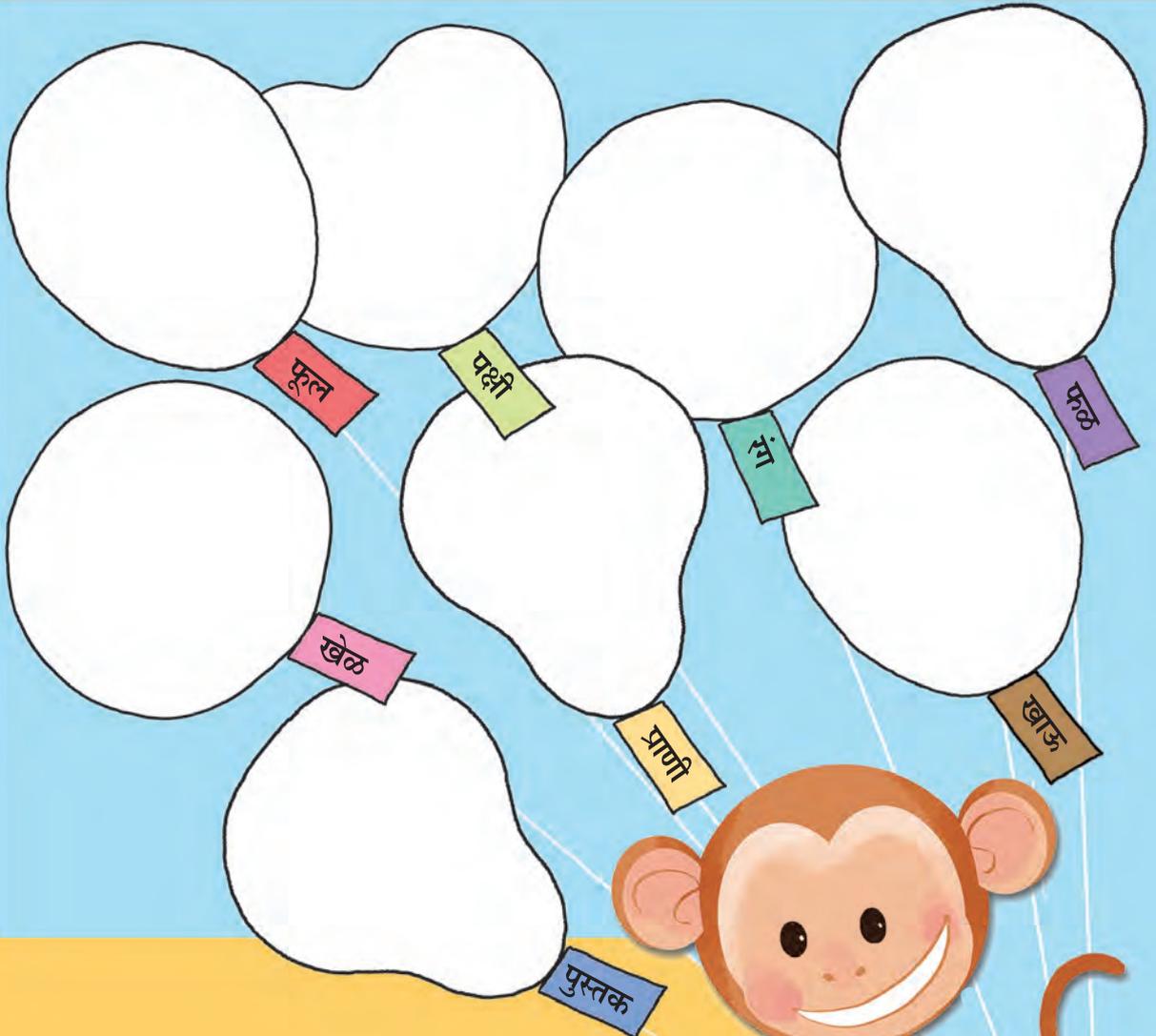
सराव - पाठ्यपुस्तकात इयत्ता पहिलीतील वाचन, लेखन यांच्या सरावाचा श्रेणीबद्ध समावेश करण्यात आला आहे. तसेच नव्याने शिकलेल्या जोडाक्षरयुक्त शब्दांचे वाचन, लेखन या कौशल्यांच्या सरावाचा जाणीवपूर्वक समावेश केलेला आहे. वाचन-लेखनासाठी काही लहान सराव पाठ, उतारे दिलेले आहेत. वैयक्तिक स्वरूपात, गटात अथवा वर्गात वेळोवेळी सरावाची आवर्तने केल्यामुळे मुलांच्या वाचन-लेखनाची चांगली तयारी होण्यास मदत होईल.

विषयांशी समवाय - पाठ्यपुस्तकात प्रामुख्याने परिसर अभ्यास, कला, गणित, शारीरिक शिक्षण व आरोग्य या विषयांशी शक्य तेथे सहजतेने समवाय साधण्याचा प्रयत्न केला आहे.

अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया - ज्ञानरचनावादाच्या तत्त्वाला अनुसरून अध्ययन अनुभव देता येतील अशा पद्धतीने पाठांची आणि कृतींची योजना केलेली आहे. अध्ययन अनुभव देताना ते स्थानिक संदर्भाशी जोडून द्यावेत. तसेच पाठ्यपुस्तकातील अध्ययन अनुभवांच्या अनुषंगाने स्थानिक संदर्भाला योग्य ठरतील असे अध्ययन अनुभव स्वतंत्रपणे द्यावेत.

'**थोडे पक्के करूया**' या भागातील पाठ इयत्ता पहिलीत झालेल्या वर्णमालेच्या उजळणीवर आधारित असल्यामुळे विद्यार्थी स्वतंत्रपणे वाचन करू शकतील. पुढील तीन भागांतील पाठांशी संबंधित अध्ययन अनुभव देताना चर्चा, संवाद, गप्पागोष्टी, गटकार्य, सहाध्यायी मूल्यमापन यांसारख्या पद्धतींचा अवलंब करता येईल. सरावाची, अध्ययन अनुभवांची रचना आणि स्वाध्यायांची योजना नेहमीच विद्यार्थीकेंद्री राहावी. विद्यार्थ्यांची मते, अनुभव यांना महत्त्व द्यावे. त्यासाठी पाठ्यपुस्तकातील पाठ्यांश, चित्रे, स्थानिक उपलब्ध शैक्षणिक साहित्य यांचा उपयोग करावा. परिसरातील वस्तू, घटना, प्रसंग, स्थळे यांच्या माध्यमातून अधिक चैतन्यदायी अध्ययन अनुभव मिळतील अशी योजना करावी.

ज्ञानरचनावादाची तत्त्वे विचारात घेऊन विद्यार्थीस्नेही वातावरणात पाठ्यपुस्तकाच्या माध्यमातून अपेक्षित अध्ययन निष्पत्ती साध्य करण्यासाठी प्रयत्नशील राहूया.

नाव .....

शाळा .....

इयत्ता .....

तुकडी .....

माझी आवड

अनुक्रमणिका

भाग - १

शोडे पक्के करव्या

पाठ, लेखक/कवी	पृष्ठ क्र.
१. चित्रवाचन	४
२. देवा तुझे किती (गाणे) - ग. ह. पाटील	७
३. डिंगोरी (कविता) - मंदा खांडगे	१०
४. चतुर हिराबाई	१२
५. फुलपाखरू (कविता) - दादासाहेब कोते	१४
६. चंपकला शाबासकी मिळाली	१५
७. वडेश बहरला	१६

भाग - ३

शोडा विचार करव्या

पाठ, लेखक/कवी	पृष्ठ क्र.
१५. चित्रवाचन	४०
१६. चुलीवरची खीर (कविता) - निर्मला देशपांडे	४२
१७. दिनदर्शिका	४४
१८. हिवाळा (कविता) - अनंत कांबळे	४६
१९. संगणकाची करामत	४८
२०. कणभर तीळ (कविता) - लीलावती भागवत	५४
२१. आपला भारत	५८

भाग - २

नवे काही शिकव्या

पाठ, लेखक/कवी	पृष्ठ क्र.
८. चित्रवाचन	२२
९. हळूच या हो हळूच या! (कविता) - कुसुमाग्रज	२४
१०. चिटू रुसला...चिटू हसला	२६
११. भेळ (कविता) - मंदाकिनी गोडसे	२८
१२. पाऊसफुले - राजीव तांबे	३०
१३. एक तांबडा भोपळा (कविता) - पद्मिनी बिनीवाले	३२
१४. झरीपाडा	३५

भाग - ४

कल्पक होऊव्या

पाठ, लेखक/कवी	पृष्ठ क्र.
२२. चित्रवाचन	६०
२३. मंगळावरची शाळा (कविता) - फादर फिलीप कार्नालो	६२
२४. फुलांचे संमेलन - बाळकृष्ण मुरलीधर बाचल	६४
२५. फुग्या रे (कविता) - वसुधा पाटील	६६
२६. मांजरांची दहीहंडी - सुशीला कशेळकर	६९
२७. चांदोबाच्या देशात (कविता) - एकनाथ आव्हाड	७२
२८. मोरपिसारा - ईशान पुणेकर	७४